

Д. Куштан

«БРОНЗОВА ДОБА» СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ В ПРАЦЯХ АРХЕОЛОГІВ КІНЦЯ ХІХ — ПОЧАТКУ ХХ століть

Стаття присвячена історіографії дослідження пам'яток доби бронзи на території Середньої Наддніпрянщини у працях археологів кінця ХІХ — початку ХХ ст.: В. Антоновича, О. Бобринського, В. Хвойки, В. Городцова та ін. Простежується різні погляди на цю проблему: від заперечення існування бронзової доби на цій території, до перших спроб створення періодизації даної епохи.

Ключові слова: Середня Наддніпрянщина, доба бронзи, археологічні пам'ятки, періодизація, історіографія, кінець ХІХ — початок ХХ ст.

Початок вивчення пам'яток доби бронзи (III—II тис. до н. е.) на території Середньої Наддніпрянщини співпадає з періодом становлення археологічної науки й припадає на кінець ХІХ — початок ХХ ст. Передували цьому «дослідження» курганів скарбощукачами, на жаль, зовсім не з науковою метою. У цей період місцевих поміщиків, селян та просто авантюристів охопила справжня «золота лихоманка», спричинена пошуками багатих на коштовні вироби скіфських курганних поховань. При цьому майже ніяка увага не зверталася на поховання більш давнього часу з досить бідним супроводом. Таким чином, початковий етап вивчення археологічних пам'яток зводився до нагромадження археологічного матеріалу, який, частіше за все, походив з грабіжницьких та дилетантських розкопок і випадкових знахідок.

Науковому вивченню археологічних пам'яток сприяло створення Імператорської археологічної комісії при Російській Академії Наук у Санкт-Петербурзі (1859 р.) та Російського археологічного товариства в Москві (1864 р.). Вони мали на меті упорядкувати проведення розкопок і стимулювати дослідників до наукової

обробки та публікації виявлених матеріалів у щорічних «Известиях Императорской Археологической Комиссии», «Отчётах Археологической Комиссии», оприлюдненню їх на Археологічних з'їздах.

На території колишніх Канівського, Черкаського, Чигиринського, Золотоніського та Пирятинського повітів Київської та Полтавської губерній розкопки курганів проводив місцевий поміщик, археолог за покликанням, генерал у відставці Миколай фон-Бранденбург (1839—1903), який, крім того, був завідувачем Артилерійським музеєм у Санкт-Петербурзі. Бранденбургом досліджено більше 100 курганів, у яких, зокрема, виявлені поховання доби бронзи біля сс. Березна, Беркозівка, Зеленки, Ємчиха, Казарівка, Потік та ін. (Качалова 1974, с. 7—12; Ластовський 1995, с. 10). Щоденник його розкопок виданий посмертно у 1908 р. (Бранденбург 1908).

На півдні Київської губернії (теперішня Черкаська обл.) в басейнах річок Рось та Тясмин розкопки проводив граф Олексій Бобринський (1852—1927) — голова Імператорської археологічної комісії з 1886 по 1917 рр. Слід відзначити досить високий рівень цього дослідника, який, на відміну від більшості своїх колег, звертав достатню увагу на поховання доби бронзи (рис. 1). За результатами розкопок близько 600 курганів О. Бобринський видав фундаментальну, прекрасно ілюстровану працю в 3-х томах «Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смеля» (1887, 1894, 1901 рр.). Робота супроводжується детальним описом поховань, кресленнями деяких з них, малюнками та світлинами знахідок, у тому числі виробів з кераміки, бронзи, каменю та кременю. Бобринським, зокрема,

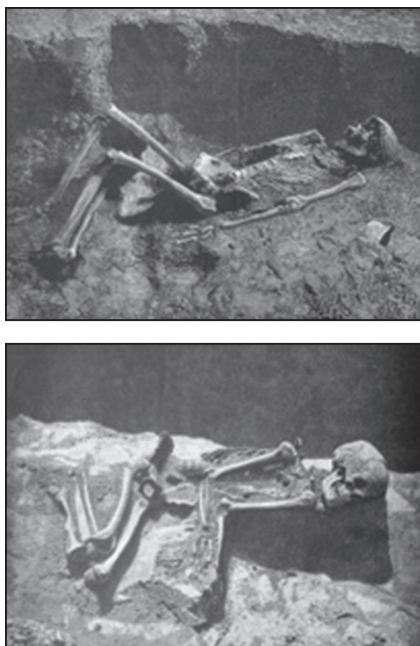

Рис. 1. Світліни поховань доби бронзи, виявлених О. Бобринським поблизу м. Сміла на Черкащині (за: Бобринский 1887; 1894)

Рис. 2. Керамічний посуд із курганів доби бронзи сучасної Дніпропетровщини. Колекція О. Поля (за: Мельник 1893)

були досліджені численні могили доби ранньої бронзи з «фарбованими кістяками», а також поховання кінця середньої бронзи в с. Гречківка (Бобринский 1887, с. 61—66) та пізньої бронзи в сс. Гуляйгородок (Там само, с. 102) і Теклине (Бобринский 1901, с. 18). Також О. Бобринським були опубліковані матеріали розкопок курганів, які проводив у Пороссі та на Лівобережжі ще один дослідник — Євген Зноско-Боровський (Бобринский 1901, с. 92—144).

На Полтавщині розкопками курганів займався археолог-аматор, член Російського археологічного товариства Ф. Камінський (1845—1891), а також такі дослідники як В. Ляскоронський, М. Макаренко, І. Зарецький. Федором Камінським, зокрема, у 1881—1883 рр. досліджено курганну групу в м. Лубни в уроч. Лиса Гора, при цьому в чотирьох курганах були виявлені

поховання кінця середньої — початку пізньої бронзи. Матеріали цих розкопок опубліковані майже через десять років Василем Ляскоронським (Ляскоронский 1892; Супруненко 2000, с. 112—113; 2003). У 1880 р. Катерина Мельник (у майбутньому — дружина відомого археолога В. Антоновича) розкопала три кургани біля с. Олексіївка під Кременчуком, у яких виявила «корчені поховання найпізнішої доби» — періоду бронзи (Антонович-Мельник 1926, с. 81).

Значний вклад у дослідження курганів на Єлисаветградщині (територія сучасної Кіровоградщини), яка входила до Херсонської губернії, внесли: Володимир Ястребов (1855—1898) — засновник майбутнього Кіровоградського краєзнавчого музею, а також місцевий краєзнавець, археолог та етнограф Павло Рябков (1848—1926). Останнім були виявлені поховання пізньої бронзи в курганах біля сс. Новомиколаївці та Піщаний Брід (Печериця 2002, с. 36—37).

На Катеринославщині (сучасна Дніпропетровська обл.) розкопками курганів, серед яких траплялися і поховання доби бронзи — «могили найбіднішого вмісту зі скорченими кістяками» (рис. 2), займалися П. Савельєв, І. Забелін, О. Поль, В. Беренштам, Д. Самоквасов, І. Хайновський, О. Спіцин, М. Харузін, А. Синявський, В. Гошкевич та ін. (Миллер 1965, с. 29—35). Понад 300 курганів розкопав Дмитро Яворницький (1855—1940) — член Імператорського археологічної комісії, директор Катеринославського (зараз Дніпропетровського) історичного музею. За результатами цих розкопок Яворницьким у 1897 р. видано працю «Кургани у реки Орели Екатеринославской губернии».

Проте у дореволюційний час дослідження пам'яток доби бронзи не обмежувалися лише розкопками курганів. У 1877 р. Дмитро Самоквасов розпочав розкопки на Княжій Горі під Каневом, які згодом у 1891—1892 рр. продовжив Микола Біляшівський (Беляшевский 1893а). Крім старожитностей давньоруського часу, тут були виявлені залишки поселення кінця середньої — початку пізньої бронзи, для яких характерна кераміка з багатоваликковим орнаментом (культура багатоваликкової кераміки, або бабинська) (Березанская 1960, с. 32). Поселення з матеріалами цього ж часу було виявлено у 1901 р. Антіном Синявським у Катеринославі (тепер — м. Дніпро) на території Потьомкінського саду (зараз сад ім. Тараса Шевченка). Згодом у 1907 р. роботи на цій пам'ятці продовжив Микола Макаренко (Макаренко 1911; Березанская 1960, с. 31). О. Бобринським наприкінці ХІХ ст. проводилися розкопки багатощарових поселень поблизу м. Сміла, біля підніжжя Юрової Гори (Бобринский 1887, с. 122—129) та біля с. Ковалиха (Бобринский 1901, с. 33), де були виявлені знахідки фіналу пізньої бронзи — білогрудівсько-чорноліської культури (Шовкоп-

Рис. 3. Випадкові знахідки кам'яних та бронзових виробів з Черкащини. Колекція О. Бобринського (за: Бобринский 1887)

Рис. 4. Випадкові знахідки бронзових виробів з Південної Київщини, Черкащини та сучасної Дніпропетровщини. Колекція Б. та В. Ханенків (за: Древности... 1899)

Рис. 5. Випадкові знахідки бронзових і кам'яних виробів з сучасної Дніпропетровщини. Колекція О. Поля (за: Мельник 1893)

ляс 1957, с. 145; Покровська 1951, с. 194). На Полтавщині поселення бронзової доби були відкриті В. Ляскоронським (Супруненко 2000, с. 135).

Також в означений період увагу археологів та приватних колекціонерів привертала випадково знайдені предмети з каменю, кременю і, особливо, металу. Значні колекції виробів доби бронзи були зібрані О. Бобринським (рис. 3), В. Антоновичем, Д. Яворницьким, О. Полем, М. Бранденбургом, М. Біляшівським, В. Хвойкою, Б. та В. Ханенками (рис. 4), О. Терещенком та ін. Їх зібрання металевих виробів у подальшому стали основною базою для розробки хронології та періодизації бронзової доби (Tallgren 1926, р. 5—12, 144—216). Так, колекція випадкових знахідок з території Катеринославщини, зібрана Олександром Полем (1832—1890), налічувала 500 кам'яних знарядь, 70 виробів з бронзи, 4 ливарні форми (рис. 5). У 1893 р. зібрання було опубліковано К. Мельник, як «Каталог древностей коллекции А. Н. Поль в Екатеринославе». Головою Київської спілки Давнини та Мистецтв Богданом Ханенком у 1899 р. видано ілюстрований каталог «Древности Поднепровья», основу якого склали археологічні предмети з його приватної колекції. У ньому чільне місце посідали кам'яні та металеві вироби доби бронзи, виявлені в Середній Наддніпрянщині, головним чином на Канівщині (Древности... 1899).

На превеликий жаль, через низький рівень методики археологічних досліджень значна частина інформації про пам'ятки доби бронзи, які розкопувалися у дореволюційний період,

виявилася втраченою для подальших дослідників. Лише дециця знахідок потрапила до музеїв у Санкт-Петербурзі, Москві, Києві, Катеринославі, Полтаві, Єлисаветграді, а більшість — до приватних колекцій. Після 1917 р. приватні археологічні колекції стали складовою частиною багатьох музейних зібрань: Ермітажу (м. Санкт-Петербург), Історичних музеїв у Москві, Києві, Дніпропетровську, Археологічного музею в м. Одеса та інших.

Якщо у XIX ст. основний наголос робився на речознавстві, тобто описі та систематизації конкретного археологічного матеріалу, то на межі XX ст. почав розвиватися еволюційний напрямок, для якого характерне, перш за все, вирішення питань хронологічної класифікації археологічного матеріалу та його історичне переосмислення в дусі концепцій еволюціонізму (Генинг 1982, с. 66—77). Тож по мірі накопичення археологічного матеріалу робилися перші спроби їх систематизувати. Зокрема це робилося й на основі відомих на той час курганних поховань та випадкових знахідок доби бронзи, що походили з території Середньої Наддніпрянщини. Вже наприкінці XIX ст. було запропоновано відразу кілька схем періодизації археологічних пам'яток регіону.

Археолог Іван Забелін виділяв «кам'яну і бронзову епоху» (Забелін 1876), а Д. Самоквасов взагалі заперечував можливість існування на теренах Південної Росії (читай — сучасної України) пам'яток доби бронзи — всі старожитності доскіфського часу він відносив до «доісторичного, або кіммерійського періоду» (Самоквасов 1892, с. 8). Володимир Антонович

також дотримувався думки, що в Подніпров'ї за кам'яним віком слідував залізний, але при цьому припускав існування доби бронзи в інших регіонах (Алтаї, Уралі, Центральній Азії, Причорномор'ї). Адже більшість тогочасних археологів відносили до доби бронзи лише поховання з бронзовими речами, які в курганах Середньої Наддніпрянщини траплялися доволі рідко, на відміну, наприклад, від поховань Кавказу, Уралу, Центральної Європи, а слідів бронзолivarного виробництва в Подніпров'ї на той час ще не було виявлено. Подібна ситуація мала місце для територій сучасних Литви та Білорусії. Зокрема, археолог Костянтин Тишкевич писав, що *«період кам'яних знарядь затягнувся тут до залізного віку, а бронзова доба була вельми короткою й невиразною»* (Тышкевич 1865, с. 76, 93—98). В той саме час лубенський археолог Ф. Камінський на підставі власних розкопок виділяв «горизонт» курганних поховань доби бронзи з «фарбованими похованнями зі скорченими кістяками» та зробив припущення щодо існування в означений період у регіоні власного бронзолivarного виробництва, спираючись на знахідку лivarної форми (Супруненко 2000, с. 121).

Виступаючи на IX-му Археологічному з'їзді в м. Вільно з доповіддю «О бронзовом веке в бассейне Днепра», В. Антонович констатував: *«...в бассейні Середнього Дніпра знаходять лише нечисленні спорадично розсіяні бронзові предмети; наприклад, у 5 губерніях бассейну Середнього Дніпра можна констатувати тільки 30 типових бронзових предметів, майстерні ж та гробниці доби бронзи взагалі відсутні»* (Беляшевский 1893b, с. 59—61). О. Бобринський з цього приводу також писав: *«Вслід за енеолітичним періодом безпосередньо настає на півдні Росії перший залізний вік. Що стосується численних наших знахідок бронзових знарядь, що представляють деякі звичайні типи виробів бронзового часу, то ці знахідки усе ще недостатні для відповіді на запитання, колись поставлене професором Антоновичем: чи існує в Подніпров'ї доба бронзи? Ті, що характеризують добу бронзи, масові знахідки бронзових виробів, у так званих «схованках лivarників» — майже зовсім відсутні у Малоросії. Відсутні так само і деякі типи металевих предметів, що постійно трапляються у Західній Європі і Скандинавії. Таким чином, на питання про існування у нас сучасного бронзового віку доводиться відповідати запереченням»* (Бобринский 1901, с. V—VI).

Проте саме О. Бобринський наприкінці XIX ст. запропонував першу класифікацію старожитностей Середньої Наддніпрянщини на основі курганних поховань. Він вирізняв поховання «кам'яно-бронзової епохи», для яких характерні «глиняні горщики грубої роботи», кам'яні знаряддя, вироби з кістки, наявність жертвної їжі у вигляді кісток тварин (за ви-

нятком коня), предмети з бронзи, відсутність виробів із срібла та заліза. «Кам'яно-бронзова епоха», за О. Бобринським, поділялася на два періоди: давніший та новітній. Давніший період кам'яно-бронзової доби репрезентували курганні поховання зі вкритими вохрою кістяками, які супроводжувалися гостро- та округлодонними ліпними горщиками (ямна археологічна культура / спільність доби ранньої бронзи, за сучасною періодизацією). Поховання новітнього періоду, який відповідав добі середньої-пізньої бронзи за нинішньою періодизацією (катакомбна, середньодніпровська, бабинська, зрубна культури), характеризувався такими ознаками: кам'яні сокири-молоти, предмети з бронзи, ліпні горщики з плоским дном, переважно скорчена поза небіжчиків і відсутність вохри на скелетах (Бобринский 1886, с. 4; 1894, с. XVI—XVIII).

Одним із перших дослідників, який почав вводити в практику археологічних досліджень пам'яток Середньої Наддніпрянщини термін «археологічна культура», був Вікентій Хвойка (1850—1914). Ним була розроблена схема періодизації археологічних пам'яток, об'єднаних у одну середньопридніпровську археологічну культуру (Ганжа 1984, с. 58). В остаточному варіанті ця схема була опублікована в його останній роботі «Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена», виданій у 1913 р. Будучи автохтоністом, Хвойка доводив безперервну еволюцію «праслав'янського населення Подніпров'я» від кам'яного віку до доби історичних слов'ян. Доба бронзи, за В. Хвойкою, була однією з ланок цього безперервного розвитку праслов'янських племен і виділялася в окремий період, який слідував за енеолітичним і передував скіфському (Хвойка 1907, с. 1—8). Для цього періоду відзначалося паралельне співіснування в Середній Наддніпрянщині автохтонного праслав'янського населення (нащадків трипільців) та південних чужинців-скотарів (ямників) з курганним обрядом поховання (Хвойка 1913, с. 10—55). Появу на теренах Середнього Подніпров'я бронзових виробів Хвойка пояснював діяльністю в регіоні мандрівних майстрів-лivarників з території Угорщини та Трансильванії, які працювали на замовлення місцевого населення (Черняков 2006, с. 92).

І, нарешті, на початку XX ст. Володимир Городцов (1860—1945), на той час — завідуючий відділом археології Російського Історичного музею (м. Москва), на основі матеріалів розкопок курганів у басейні Сіверського Дінця, а також інших регіонах, у тому числі Наддніпрянщини, виділив три хронологічні групи поховань доби бронзи за конструкцією могил та стратиграфією: ямні, катакомбні та зрубні. Заслугою В. Городцова було активне використання терміну «археологічна культура» для вказаних груп поховань, у якому, на відміну від В. Хвойки,

він вбачав не тільки певну суму археологічного матеріалу, але й наукове поняття, спрямоване на вивчення процесу історії людства. В завершеному вигляді епоха бронзи, за В. Городцовим, розділялася на три доби: ранню (ямна культура), середню (катакомбна культура) та пізню (зрубна культура). Ці висновки вчений опублікував 1916 р. в книзі «Культуры бронзовой эпохи в Средней России». Періодизація, створена Городцовим, залишається актуальною й до сьогодні (Бочкарёв 2001, с. 10).

Отже, у дореволюційний період були закладені основи для вивчення археології бронзової доби на території Середньої Наддніпрянщини. Цей процес був досить складним і суперечливим через недосконалість методики та обмеженість джерельної бази. Але ці причини мали цілком об'єктивний характер, зумовлений становленням молоді на той час науки — археології.

ЛІТЕРАТУРА

- Антонович-Мельник, К. М. 1926. Археологічні дослідження на Кременчужчині. *Коротке звітження ВУАК за археологічні дослідження року 1925*, с. 80-86.
- Беляшевский, Н. Ф. 1893а. Раскопки на Княжей Горе в 1892 г. *Киевская старина*, апрель, с. 134-146.
- Беляшевский, Н. Ф. [як Н. Б.]. 1893б. Археологический съезд в Вильне. *Киевская старина*, октябрь, с. 55-79.
- Березанская, С. С. 1960. Об одной из групп памятников средней бронзы на Украине. *Советская археология*, 4, с. 26-41.
- Бобринский, А. А. 1886. *О курганах близ местечка Смела Киевской губернии*. Одесса: А. Шульце.
- Бобринский, А. А. 1887. *Курганы и случайные находки близ местечка Смелы*. I. Санкт-Петербург: М. М. Стасюлевич.
- Бобринский, А. А. 1894. *Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы*. II. Санкт-Петербург: В. С. Балашев и К^о.
- Бобринский, А. А. 1901. *Курганы и случайные находки близ местечка Смелы*. III. Санкт-Петербург: Главное управление уделов.
- Бочкарёв, В. С. 2001. Периодизация В. А. Городцова в контексте хронологических исследований европейского бронзового века. В: *Бронзовый век Восточной Европы: характеристика культур, хронология и периодизация. Материалы международной научной конференции «К столетию периодизации В. А. Городцова бронзового века южной половины Восточной Европы» 23—28 апреля 2001 г.* Самара: НТЦ, с. 8-10.
- Бранденбург, Н. Е. 1908. *Журнал раскопок (1888—1902)*. Санкт-Петербург: Р. Голике и А. Вильборг.
- Ганжа, А. І. 1984. Поняття «археологічна культура» в працях В. В. Хвойки. *Археологія*, 46, с. 56-62.
- Генинг, В. Ф. 1982. *Очерки по истории советской археологии*. Киев: Наукова думка.
- Древности... 1899. *Древности Приднепровья. Собрание Б. И. и В. Н. Ханенко*. I: Каменный и бронзовый века. Киев: С. В. Кульженко.
- Забелин, И. Е. 1876. *История русской жизни с древнейших времён*. I. Москва: Грачев и К^о.
- Качалова, Н. К. 1974. *Эрмитажная коллекция Н. Е. Бранденбурга. Эпоха бронзы*. Свод археологических источников, В4-12. Москва: Наука.
- Ластовський, В. В. 1995. Із історії археологічних досліджень Черкащини в XIX — на початку XX століть. В: Нераденко, Т. М. (ред.). *Археологічні дослідження на Черкащині*. Черкаси: Сіяч, с. 5-12.
- Ляскоронский, В. Г. 1892. Археологические раскопки близ г. Лубен Полтавской губ. в урочище Лысая гора. *Киевская старина*, ноябрь, с. 263-278.
- Макаренко, Н. Е. 1911. *Археологические исследования 1907—1909 гг.* Известия Императорской Археологической Комиссии, 43. Санкт-Петербург: Главное управление уделов.
- Мельник, К. 1893. *Каталог древностей коллекции А. Н. Поль в Екатеринославе*. I. Киев: С. В. Кульженко.
- Миллер, М. А. 1965. *Первобытный период в истории Нижнего Днепра*. Мюнхен: Институт по изучению СССР.
- Печериця, Т. В. 2002. П. З. Рябов — археолог півдня України. *Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали та дослідження*, 3, с. 36-38.
- Покровська, Є. Ф. 1951. Поселення передкіфського часу в басейні р. Тясмина. *Археологія*, V, с. 192-195.
- Самоквасов, Д. Я. 1892. *Основания хронологической классификации и каталог древностей проф. Д. Самоквасова*. Варшава: М. Земкевич.
- Супруненко, О. Б. 2000. *Археологія в діяльності першого приватного музею України (Лубенський музей К. М. Скаржинської)*. Київ; Полтава: Археологія.
- Супруненко, О. Б. 2003. Про перший курганний некрополь культури багатовапеливої кераміки в Україні. *Археологічний літопис Лівобережної України*, 2 (2002), 1 (2003), с. 70-75.
- Тышкевич, К. П. 1865. *О курганах в Литве и Западной Руси: археологические исследования*. Вильна: А. К. Кикор.
- Хвойка, В. В. 1907. Начало земледелия и бронзовый век в Среднем Поднепровье. *Труды XIII Археологического съезда*, I, с. 1-8.
- Хвойка, В. В. 1913. *Древние обитатели Среднего Поднепровья*. Киев: Е. А. Синькевич.
- Черняков, І. 2006. *Вікенції Хвойка (1850—1914)*. Київ: Архетип.
- Шовкопляс, Г. М. 1957. Керамічний комплекс епохи бронзи та ранньослов'янського часу з Юр'євої гори поблизу м. Сміли. *Археологія*, XI, с. 145-147.
- Tallgren, A. 1926. *La Pontide prescithique apres l'introduction des metaux*. Eurasia Septentrionalis Antiqua, II. Helsinki.

REFERENCES

- Antonovych-Melnyk, K. M. 1926. Arkheolohichni doslidy na Kremenchuzhchyni. *Korotke zvidomlennia VUAK za arkheolohichni doslidy roku 1925*, s. 80-86.
- Beliashvskii, N. F. 1893a. Raskopki na Kniazhei Gore v 1892 g. *Kievskaiia starina*, april, s. 134-146.
- Beliashvskii, N. F. [iak N. B.]. 1893b. Arkheologicheskii sieezd v Vilne. *Kievskaiia starina*, oktiabr, s. 55-79.
- Berezanskaia, S. S. 1960. Ob odnoi iz grupp pamiatnikov srednei bronzy na Ukraine. *Sovetskaia arkheologiia*, 4, s. 26-41.
- Bobrinskii, A. A. 1886. *O kurganakh bliz mestechka Smela Kievskoi gubernii*. Odessa: A. Shultse.
- Bobrinskii, A. A. 1887. *Kurgany i sluchainye nakhodki bliz mestechka Smely*. I. Sankt-Peterburg: M. M. Stasiulevich.

Bobrinskii, A. A. 1894. *Kurgany i sluchainye arkheologicheskie nakhodki bliz mestechka Smely*. II. Sankt-Peterburg: V. S. Balashev i Ko.

Bobrinskii, A. A. 1901. *Kurgany i sluchainye nakhodki bliz mestechka Smely*. III. Sankt-Peterburg: Glavnoe upravlenie udelov.

Bochkarev, V. S. 2001. Periodizatsiia V. A. Gorodtsova v kontekste khronologicheskikh issledovaniï evropeiskogo bronzovogo veka. In: *Bronzovyi vek Vostochnoi Evropy: kharakteristika kultur, khronologii i periodizatsiia. Materialy mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii «K stoletiiu periodizatsii V. A. Gorodtsova bronzovogo veka iuzhnoi poloviny Vostochnoi Evropy» 23—28 aprelia 2001 g.* Samara: NTTS, s. 8-10.

Brandenburg, N. E. 1908. *Zhurnal raskopok (1888—1902)*. Sankt-Peterburg: R. Golike i A. Vilborg.

Hanzha, A. I. 1984. Poniattia «arkheolohichna kultura» v pratsiakh V. V. Khvoika. *Arkheolohiia*, 46, s. 56-62.

Gening, V. F. 1982. *Ocherki po istorii sovetskoï arkheologii*. Kiev: Naukova dumka.

Drevnosti... 1899. *Drevnosti Pridneprovïa. Sobranie B. I i V. N. Khanenko. I: Kamennyi i bronzovyi veka*. Kiev: S. V. Kulzhenko.

Zabelin, I. E. 1876. *Istoriia russkoi zhizni s drevneishikh vremen*. I. Moskva: Grachev i Ko.

Kachalova, N. K. 1974. *Ermitazhnaia kolleksiia N. E. Brandenburga. Epokha bronzy*. Svod arkheologicheskikh istochnikov, V4-12. Moskva: Nauka.

Lastovskiy, V. V. 1995. Iz istorii arkheolohichnykh doslidzhen Cherkashchyny v XIX — na pochatku XX stolit. In: Neradenko, T. M. (ed.). *Arkheolohichni doslidzhennia na Cherkashchyni*. Cherkasy: Siiach, s. 5-12.

Liaskoronkii, V. G. 1892. Arkheologicheskie raskopki bliz g. Luben Poltavskoi gub. v urochishche Lysaia gora. *Kievskaiia starina*, noiabr, s. 263-278.

Makarenko, N. E. 1911. *Arkheologicheskie issledovaniia 1907—1909 gg.* Izvestiia Imperatorskoi Arkheologicheskoi Komissii, 43. Sankt-Peterburg: Glavnoe upravlenie udelov.

Melnik, K. 1893. *Katalog drevnostei kolleksii A. N. Pol v Ekaterinoslave*. I. Kiev: S. V. Kulzhenko.

Miller, M. A. 1965. *Pervobytnyi period v istorii Nizhnego Dnepra*. Miunkhen: Institut po izucheniiu SSSR.

Pecherytsia, T. V. 2002. P. Z. Riabov — arkheoloh pivdnia Ukrainy. *Arkheolohiia ta etnolohiia Skhidnoi Evropy: materialy ta doslidzhennia*, 3, s. 36-38.

Pokrovska, Ye. F. 1951. Poseleennia peredskifskoho chasu v baseini r. Tiasmyna. *Arkheolohiia*, V, s. 192-195.

Samokvasov, D. Ia. 1892. *Osnovaniia khronologicheskoi klassifikatsii i katalog drevnostei prof. D. Samokvasova*. Varshava: M. Zemkevich.

Suprunenko, O. B. 2000. *Arkheolohiia v diialnosti pershoho pryvatnoho muzeiu Ukrainy (Lubenskyi muzei K. M. Skarzhynskoi)*. Kyiv; Poltava: Arkheolohiia.

Suprunenko, O. B. 2003. Pro pershyi kurhannyi nekropol kultury bahatovalykovoi keramiky v Ukraini. *Arkheolohichni litopys Livoberezhnoi Ukrainy*, 2 (2002), 1 (2003), s. 70-75.

Tyshkevich, K. P. 1865. *O kurganakh v Litve i Zapadnoi Rusi: arkheologicheskie issledovaniia*. Vilna: A. K. Kikor.

Khvoika, V. V. 1907. Nachalo zemledelii i bronzovyi vek v Srednem Podneprove. *Trudy XIII Arkheologicheskogo sieezda*, I, s. 1-8.

Khvoika, V. V. 1913. *Drevnie obitateli Srednego Podneprovïa*. Kiev: E. A. Sinkevich.

Cherniakov, I. 2006. *Vikentii Khvoika (1850—1914)*. Kyiv: Arkhetyp.

Shovkopliias, H. M. 1957. Keramichni kompleksy epokhy bronzy ta rannoslavian'skoho chasu z Yur'ievoi hory poblyzu m. Cmily. *Arkheolohiia*, XI, s. 145-147.

Tallgren, A. 1926. *La Pontide prescithique apres l'introduction des metaux*. Eurasia Septentrionalis Antiqua, II. Helsinki.

D. Kushtan

«BRONZE AGE» OF THE MIDDLE DNIEPER REGION IN ARCHAEOLOGICAL STUDIES OF THE LATE 19th — EARLY 20th century

This paper deals with the history of research and early systematization of the Bronze Age sites (3rd—2nd millennium BC) of the Middle Dnieper region in the very beginning of the development of archaeological science, i.e. in the late 19th — early 20th century.

The first stage was related to the accumulation of archaeological information. The 'database' included Bronze Age sites and materials increased in the result of the excavation of kurgans, and, more rarely, settlements, collecting the stone and bronze artifacts. The territory of present-day Cherkasy region was explored by M. von-Brandenburg, O. Bobrinskyi, E. Znosko-Borovskyi, D. Samokvasov, M. Biliashivskiy. Present-day Poltava region was studied by F. Kaminskyi, V. Liaskoronkii, M. Makarenko, I. Zaretskyi, K. Melnyk. Bronze Age sites of the Elysavetgrad region (present day Kirovohrad region) were researched by V. Yastrebov and P. Riabkov. Excavations in Katerynoslav region (present day Dnipropetrovsk region) were conducted by P. Saveliev, I. Zabelin, O. Pol, V. Berenshtam, D. Samokvasov, I. Khainovskyi, P. Spitsyn, M. Kharuzin, A. Siniavskiy, V. Goshkevych and D. Yavornytskyi.

The archaeologists and private collectors of this time were also interested in occasional finds made of stone, flint and, especially, metal. Significant collections of the Bronze Age artifacts were accumulated by O. Bobrinskyi, V. Antonovych, D. Yavornytskyi, O. Pol, M. von-Brandenburg, M. Biliashivskiy, V. Khvoika, B. and V. Khanenko, O. Tereshchenko and others.

If the 19th century was a period mainly related to artifact descriptions, the turn to the 20th century revealed an interest in the issues of chronological classification of the obtained data and its consideration within evolutionary thinking. Several schemes of periodization of the Bronze Age sites of the analyzed region were suggested at that time by O. Bobrinskyi, V. Khvoika and V. Gorodtsov. Periodization of the Bronze Age proposed by Gorodtsov on the basis of kurgans stratigraphy (Yamna—Catacombna—Zrubna) remains is used nowadays.

Keywords: Middle Dnipro region, Bronze Age, archaeological sites, periodization, history of research, late 19th — early 20th century.

Одержано 05.03.2024

КУШТАН Дмитро, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

KUSHTAN Dmytro, Ph. D., Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ORCID: 0000-0002-6411-2154, e-mail: kushtan_dp@ukr.net.